

DİVÂNÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK'TEN AHISKA TÜRKLERİ YAZILI VE SÖZLÜ DİLİNE GEÇEN ATASÖZLERİ

Serdar BULUT¹

Özet

Her dilde atasözleri vardır. Atasözleri bir milletin, bir toplumun atalarından kalan en büyük mirasıdır. Atasözleri üstün anlatım gücü, kavram zenginliği ve kültür taşıyıcılığıyla bir ulusun en önemli dil yadigarları olarak gösterilmektedir. Halkın ortak geçmişinden doğan atasözleri, uzun zaman süzgecinden geçerek günümüze kadar ulaşmışlardır. Toplumun otak aklında hazır şekilde duran atasözleri yeri geldiği zaman gün yüzüne çıkmakta ve anlatımı renkli hâle getirmektedir. Kaşgârlı Mahmut'un 1072-1077 yılları arasında kaleme aldığı "Divânü Lügâti't Türk"le ilk defa karşımıza çıkan atasözleri, geçen sürede bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar serüvenini devam ettirmiştir. Kaşgârlı Mahmut'un oba oba tüm Türk diyarlarını gezerek topladığı atasözleri, değişik coğrafyalara dağılan Türk nüfusuyla farklı memleketlere göç etmiştir. Bu göç sırasında bazı dilsel değişikliklere de uğrayan Türk atasözleri, günümüzde benzer anlamlarla varlıklarını devam ettirmektedir. Özellikle Türkiye Türkçesi ağzlarında Divânü Lügâti't Türk'te yer alan birçok atasözü mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Rusya'ya verilmek zorunda kalan Ahıska Bölgesinde yaşayan Ahıska Türkleri, 1944 yılında Sovyetler Birliği lideri Stalin tarafından topraklarından sürgüne zorlanmıştır. Tren vagonlarına doldurulan Ahıska Türkleri topraklarından kopararak Orta Asya, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Amerika'ya gönderilmiştir. Günümüzde önemli bir nüfus da Türkiye'nin Bursa şehrinde yaşamaktadır. Eski Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerinde yaşamaya zorlanan bu Türk grup, benliklerini, inançlarını, dilini, örf ve âdetlerini kaybetmeyerek, kültürünü günümüze kadar korumuştur.

Yazılı ve sözlü kültürüyle Ahıska Türkleri, önemli bir zenginliğe sahiptir. Tüm Türk toplulukları için önemli olan Atasözleri, Ahıska Türkleri için de aynı öneme sahiptir. Ahıska ağzında birbirinden farklı çok güzel atasözleri bulunmaktadır. Birçoğu sonraki yıllarda üretilen atasözlerinin bazılarının ise bazı değişikliklere uğrayarak veya uğramayarak "Divânü Lügâti't-Türk" ten Ahıska Türklerinin ağızına geldiği görülmektedir. Bu çalışmamızda "Divânü Lügâti't-Türk" ten Ahıska Türklerinin yazılı veya sözlü diline ulaşan atasözleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımları da gösterilecektir.

Anahtar Kavramlar: Divânü Lügâti't-Türk, Ahıska Ağzı, Atasözleri, Ahıska Türkleri, Kaşgârlı Mahmut, Türk Ağzıları.

PROVERBS THAT MESKHETIAN TURKS BORROWED TO THEIR WRITTEN AND ORAL LANGUAGE FROM DIVANU LUGATI'T-TURK

Abstract

There are sayings in every language. Proverbs is the greatest inheritance left for any nation come from ancestor. Proverbs is shown as the most important language survivals of a nation throughout its outstanding expressive power, wealth concept and cultural trait. Proverbs that come out from the people's common history have reached today through passing the long filter. Proverbs which are in the common sense of community go out to face the day at the appropriate time and make its expression more colorful. The proverbs we face for the first time at the Divânü Lügâti't Türk" written by Mahmud Kashgarli between the years 1072-1077 underwent some changes in the last period and survived until today. Mahmud Kashgarli collected proverbs visiting the nomad groups of Turkish land and these proverbs immigrated to different countries throughout the Turkish people scattered in different geographies. During this migration, Turkish

¹ Okutman, Giresun Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, buluthan07@hotmail.com.

proverbs also suffered because of the some linguistic changes, and today they continue to exist. Especially in Turkey Turkish dialects there are many proverbs available in Divânü Lügâti't Türk.

During the Ottoman Empire Period Meskhetian Turks living in Akhaltsikhe District had to be given to Russia were forced into exile from their land in 1944 by the Soviet leader Stalin. Plucking from their homeland Meskhetian Turks filled the train wagon and sent to Central Asia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Azerbaijan, Uzbekistan and America. Today, a significant population of Meskhetian Turks lives in Bursa, Turkey. During the former Soviet Union period this group of Turks forced to live in different regions although this they do not lose their identity, beliefs, language, customs and traditions and have maintained the culture up to the present.

Meskhetian Turks with their written and oral culture have a significant wealth. Proverbs which are important for all Turkish communities are also having the same importance for the Meskhetian Turks. There are several very nice proverbs in Meskhetian dialects. It is observed that some of them are produced in the next year and some underwent changes and come out to Meskhetian Turks dialects from Divânü Lügâti't Türk. In this study we will discuss the proverbs that Meskhetian Turks borrowed to their written and oral language from the divânü lügâti't-türk. In addition, use of these proverbs will be shown in Turkey Turkish too.

Keywords: Divan of Lügati't-Turks, Meskhetian Dialects, Proverbs, Meskhetian Turks, Mahmut Kashgarli, Turkish Dialects.

GİRİŞ

Her dilde kendi kültürünün izlerini taşıyan anonim sözler bulunmaktadır. Anlatımı kolaylaştıran ve daha zevkli hale getiren bu kalıplaşmış sözler dillerin olmazsa olmazlarıdır. Bu sözler halk bilimi, dil, edebiyat, sanat, müzik, sosyoloji, psikoloji, tarih vb. tüm disiplinler için ayrı ayrı önemler taşımaktadır. Bu milli unsurların her disiplin için taşıdığı ayrı anlamlar mevcuttur. Bu kalıplaşmış sözlerin anlatım gücü, kavram zenginliği, görsel dizilişi, cümle yapıları gibi özellikleri onları dilin önemli parçaları haline getirmektedir. Bu kalıplaşmış sözler: Atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler gibi farklı isimlerle anılsalar da hepsi dilin bir parçası olarak aynı değere hizmet etmektedirler. Biz bu çalışmamız kapsamında kültürün yapı taşı konumundaki atasözleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Öncelikle Divânü Lügâti't-Türk, Ahıska Türkleri ve Ahıska Ağzı ile Atasözleri hakkında ayrı ayrı bilgiler vermeye çalışacağız:

Divânü Lügâti't-Türk

Divânü Lügâti't Türk (DLT), Kaşgarlı Mahmut (Mahmut el-Kaşgâri)'un 1072-1074 yılları arasında Araplara Türkçe öğretmek amacıyla Arap dilbilgisi kurallarına göre yazdığı Arapça-Türkçe eserdir. Eserin sözlük bölümünde Türkçe kelimelerin Arapça açıklamaları verilmektedir. Türkçeden Arapçaya yapılan sözlükte 7500'den fazla Türkçe kelimenin açıklaması verilmeye çalışılmıştır. Türkolojinin babası olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmut'un bu muazzam eseri Türkoloji'nin ilk eseri kabul edilmektedir.

“Kaşgarlı Mahmut; Türk kültürünü bütün yönleriyle derleyen en eski yazar, eseriye Türk kültürüne ait en eski üründür. Eseri sadece bir sözlük olarak tanıtmak ve değerlendirmek ona büyük bir haksızlık olur. Yazarın dönem anlayışına göre farklılık arz eden akademik kişiliği ve bilgiçliği eserini farklı açılardan değerli kılmış ve yazar, dönemin Türk toplum yaşantısını eserinde olduğu gibi yansıtmaya çalışmıştır. Divânü Lügâti't-Türk; ilk sözlük, ilk gramer kitabı, ilk harita olması özelliklerinin yanı sıra eser Türk toplum yaşantısına ait ilklerle de ön plana çıkmıştır (Yavuz 2013: 346).”

“Kitapta bu eserin nerede yazıldığını gösterir hiçbir yazı, hiç bir işaret yoksa da, Bağdat'ta Halifeye sunulmuş olduğuna bakılırsa, Bağdat'ta yazılmış olması ihtimali kuvvetlidir. Kaşgarlı Mahmut'un birçok Türk boylarını, Türk şehirlerini ve köylerini gezip dolaştıktan ve birçok notlar aldıktan sonra yazmış olması şüphesiz bulunduğu göre Divânü Lügati't-Türk'ü Bağdat'a yerleşerek orada yazıp bitirmiş olması daha kuvvetlidir (Atalay 1998: XV).” “DLT'de yalnızca Karahanlı ölçünlü (standart) dili değil, aynı zamanda Türk boylarının söz varlıklarına da yer verilmiş ve bu yüzden esere 'Türk Lügati' (Türk dili) değil, 'Türk lügâti' (Türk dilleri) demiştir. Buradaki dillerden maksat ağızlardır: Oğuzların dili, Kıpçakların dili, Argunların dili (Akar 2012: 149).” Kaşgarlı Mahmut eserinde bizzat Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının yaşadığı şehirleri teker teker gezerek onların dillerini, dillerine ait kullanımları tek tek eserine dahil ettiğini bildirmektedir.

DLT'nin günümüzde bilinen tek nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Yazmaları arasında yer almaktadır (Millet Kütüphanesi, Arapça yazmalar no: 4189). Eseri Ali Emiri Efendi 1915 yılında İstanbul'da tesadüfen bulmuştur. Ali Emiri Efendi eseri, İstanbul Sahaflar Çarşısı'nda Kitapçı Burhan Bey'in dükkânından 30 liraya satın almıştır. Ali Emiri Efendi kitabın önemini hemen anlamış ve kitabın bütün Türk ülkesini temsil ettiğini ve Türk dilinin bu kitap sayesinde yeni bir boyut kazanacağını izah etmiştir. Eserin dağınık sayfalarını, bozulmuş formlarını Kilisli Muallim Rifat Bilge onarmıştır. Talat Paşa ve Ziya Gökalp'in devreye girmesiyle Ali Emiri Efendi kitabın basım ve yayın işlerine başlanmasına onay vermiştir. Bunun üzerine Talat Paşa, Ali Emiri Efendi'ye 300 lira göndermiştir. Ama o “Lütfunuza, kadirşinazlığınıza teşekkür ederim. Bu parayı kabul edemem. Çünkü vatani, milli hizmet karşılığında para almak vicdanıma ağır gelen bir şeydir. Siz parayı muhtaç olan birkaç namuslu aileye dağıtırsanız size müteşekkir kalacaktır. Bu yardımın adı da 'Divânü Lügati't-Türk sadakası olsun' diye bir mektup yazmıştır (Akar 2012: 154).” Bu durum Ali Emiri Efendi'nin vatanına ve milletine bağlılığının en iyi göstergesidir. Eseri Kilisli Muallim Rifat Bilge basıma hazır hale getirmiş, Besim Atalay da tercümesini yaparak ilk yayını yapmıştır.

“DLT, büyük cilt halinde 638 (319 varak) sayfadır. Eserdeki kayıtlara göre bu nüsha, Muhammed b. Ebu Bekr bini Ebu'l-fethü's-Savi Sümme'ed-Dımsıki tarafından 1266'da Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı asıl nüshadan istinsah edilmiştir. Eserdeki ketebe kayıtlarına göre Mahmud, kitabın yazımına H. 464 yılı Cemaziyelevvelinin ilk gününde (25 Ocak 1072) başlamış, dört defa düzeltmeden sonra 10 Şubat 1074'te tamamlamıştır (Akar 2012: 150).”

Türkçenin ilk tanıklı sözlüğü olan eserde, Kaşgarlı Mahmut yüzde yüz Türkçe olduğunu düşündüğü kelimeleri ele almıştır. Bu kelimelerin örnek cümle içindeki kullanımlarını göstererek Arapların kolay bir şekilde Türkçe öğrenmelerini amaçlamıştır. 11. yüzyılın Türk dünyası ansiklopedisi olarak bilinen eserde, sagu denilen ağıtlar, koşuk adı verilen koşmalar, sav adı verilen atasözleri, İskitlerin lideri Alper Tunga'ya ait bilgiler ve Alper Tunga'nın yas töreni gibi birçok bilgiye rastlanmaktadır.

“Eserde Besim Atalay'ın çalışmasından hareketle tekrarlar dışında ve sav ibaresiyle verilmekle birlikte yargı ifade etmeyen örnekte çıkarılınca 266 sava ulaşan Günşen, sav ibaresiyle verilmeyen iki cümleyi de sav olarak

değerlendirmiş ve Divânü Lügati't-Türk'teki savları 268 olarak tespit etmiştir. Bu konudaki hükmünü de şu sözleriyle ifade etmiştir (İlhan 2008: 5): “tarama çalışmamız sırasında, her ne kadar sav olarak belirtilmemiş de olsa, iki cümleyi anlam ve anlatım özelliklerine bakarak, sav cümlesi olarak listemize ekledik. Böylece 268 sav cümlesini ele alıp geniş bir incelemeye tabi tuttuk (Günşen 2006: 1044).” Bu ibareden de belirtildiği üzere DLT’de sav adıyla bilinen 268 adet atasözü mevcuttur.

Bu atasözlerinin birçoğu standart Türkiye Türkçesi’ne ulaşmakla birlikte, birçoğunun da Türklerin ağızlarında yaşadığı görülmektedir. Bu şekilde Ahıska Türklerinin yazılı ve sözlü diline ulaşan birçok atasözü de mevcuttur.

Ahıska Türkleri, Ağızlar ve Ahıska Ağzı

“Günümüzde Ahıska bölgesi terimi, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile sınırlarımız dışında kalan ve Gürcistan’ın Güney-Batı bölgesindeki Adigön, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ile bu idari birimlere bağlı 200’ün üzerinde köyden oluşan bölgeyi; Ahıska Türkleri, Mesket Türkleri (Meskhetians/ Meskhetian Turks/ Meskhetian Muslims) terimleri de bu bölgede yaşarken, 1944 yılında sürgün edilen ve bir daha bu topraklarına dönemeyen Türkleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ahıska Türkleri terimi de Mesket Türkleri terimi de etnik adlandırma değildir (Demiray 2012: 878).”

“Ahıska Türkleri, Eski Sovyetler Birliği’nin değişik bölgelerinde yaşadıkları halde kendi benliklerini, inançlarını, konuşma dilini, örf ve âdetlerini eksiksiz koruyabilmişlerdir. Yazılı eserlerinin bulunmasına rağmen sözlü anlatım geleneğinin oldukça zengin olduğunu açıkça söyleyebiliriz (Aliyeva 2001: 585).”

“Günümüzde sayıları 300.000 ile 500.000 arasında tahmin edilen Ahıska Türkleri yoğun olarak Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan ve Ukrayna’da yaşamaktadır. Son dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri’ne önemli miktarda Ahıska Türk’ü göç etmiştir (Demiray 2012: 881).” Bu Türkler, Türkiye Cumhuriyeti’nde özellikle yoğun olarak Bursa ve İstanbul şehirlerinde yaşamaktadır. Türkiye’de günümüzde tahminen 60 bin civarında Ahıska Türk’ü yaşamaktadır. İlk olarak 1992 yılında Türkiye’ye iskân edilen Ahıska Türkleri kolaylıkla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilmektedirler.

“Ağızlar bir dilin içinde çeşitlenen varyasyonlar olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ağızlar kök kimlik unsurlarını taşımakla birlikte, farklılaşan ve değişen yönleri de vardır. Bu farklılaşma yüzyıllar boyu devam ettiğinde lehçe, daha ilerisinde kök dilden ayrılmış ayrı dillerin oluşması muhtemeldir. Bugün “ata dil” veya “dil aileleri” teorileri incelendiğinde, aslında dillerin bir kökten geldiği, coğrafi, siyasi ve kültürel farklılaşmalar neticesinde, özellikle iletişimin kopmasıyla birlikte birçok dilin oluştuğu görülmektedir (Erdem 2013: 96).”

“Ağızlar şüphesiz ait olduğu dilin zengin birer hazineleridir. Dilin içerisinde o gün olmayan çok kelime ağızlarda varlığını devam ettirebilmektedir (Yavuz vd. 2013: 400).” 1867 yılında Avrupalı doğubilimcilerin başlattığı Türkiye Türkçesi ağızları araştırmaları özellikle 1940’tan sonra yerli araştırmacıların da alana girmesiyle hatırı sayılır bir biçimde artmıştır (Korkmaz 1985 ; Akt. Erdem & Bölük 2011: 408).” “Ancak hâlâ birçok bölgedeki ağızlar çalışılmamış ve derlenmeyi beklemektedir. Derlenen yerlerde de elde edilen malzeme derlenen

kayıtlarla sınırlı kalmış, ağızların zengin malzemesinden kayıt altına alınamayan birçok veri araştırmacılar tarafından tespit edilmeyi beklemektedir (Erdem & Kirik & Üst & Dağdelen 2009: 2523).”

“Oğuz ve Kıpçak Türklerinin kaynaşıp harmanlandığı bir coğrafya görünümü veren Ahıska bölgesi ağız, Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Artvin ilinin Ardanuç, Artvin Merkez, Yusufeli, Şavşat ilçeleri, Ardahan'ın Posof yöresi ile büyük ölçüde paralel, Erzurum'un Çoruh ırmağı ve kollarındaki yerleşim birimleri ile pek çok özellik bakımından ortak, bazı hususlarda ise Doğu Karadeniz ağızları ile de ortaklaşan yönere sahiptir (Karahan 1996:).” Ahıska Ağızı görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi ağızlarının bir kolu hüviyetindedir. Bulut (Bulut 2013: 1129-1149) ile Gülensoy ve Alkaya (Gülensoy vd. 2011)'nin ağızlarla ilgili yapmış oldukları bibliyografya çalışmalarında Ahıska Ağızı'yla alakalı yapılan derli toplu bir çalışmaya ulaşılammıştır. Bu durum yöre ağızıyla alakalı kıymete değer bir çalışmanın olmadığını en açık göstergesidir.

“Belli bir dönemde bölgede eğitim dili olarak Azerbaycan Türkçesinin kullanılması, bölgenin güneyinde ve doğusunda Azeri ağızı konuşan toplulukların yaygınlığı, bölge ağızında Azerbaycan Türkçesinden izlerin bulunmasına da sebep olmuştur. Tarihsel süreçte Gürcülerle; yaklaşık 100 yıllık Çarlık Rusya'sı egemenliği, sürgün öncesi ve sonrası Sovyet döneminde Ruslarla olan ilişkiler bölge ağızında Gürcüce ve Rusça kelimelerin de yer almasına sebep olmuştur. Yine sürgün sonrası Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi Türk devletleri içinde bulunmaları, bu ülkelerin dilinde eğitim almaları, sayılan ülke dillerinden de kelimelerin alınmasına sebep olmuştur. Bu ağızı konuşan kişilerdeki Rusça ve diğer Türk lehçelerinden alınan kelimelerin kullanımı kişilerin eğitim, meslek, sosyal hayat içindeki konumuna göre değişebilmektedir (Demiray 2012: 883).” Ahıska Türkleri bütün bu olumsuzluklara rağmen anavatanlarından uzakta 68 yıldır Türkiye Türkçesi'nin bir devamı niteliğinde olan ağız özelliklerini hâlâ canlı bir şekilde devam ettirmektedirler. Bu durum Türk diline ait kültürel özelliklerini hem yazılı hem de sözlü dillerinde hâlâ devam ettirdiklerini göstermektedir. Bu durum Türk dili açısından oldukça sevindiricidir.

Ahıska Türkleri ne kadar başka milletlerin himayesi altında varlıklarını sürdürseler de dillerini ve kültürünü kaybetmeyen bir millet olarak önemli bir duruş göstermektedirler. Türk diline ait kültürel sözler Ahıska Türklerinin dillerinde hâlâ yaşamaktadır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi hiç şüphesiz atasözleridir. Ahıska Türklerinin kullandığı atasözlerinde Türk kültürüne ait derin izler göze çarpmaktadır. Bu atasözleri Ahıska Türklerinin iç dinamiklerini ortaya koymaktadır. Ahıska atasözlerinde, Ahıska Türklerinin inançları, gelenek ve görenekleri, yaşayışları, düşünceleri gibi özellikleri net olarak görülmektedir. İnanırcılığı ve kutsallığı herkes tarafından kabul edilen atasözleri, Ahıska Türkleri için, Allah ve peygamber sözleri gibi insan ruhuna işleyen bir etkiye sahiptir. Bu atasözleri, hem dilbilgisel hem de kültürel açıdan bakıldığı zaman Türkiye Türkçesi yazılı ve sözlü dilinde kullanılan atasözleriyle çoğu noktada ortaklıklar göstermektedir.

Ahıskalı N. Asatiani'nin (1858-1942) arşivinde muhafaza edilen Ahıska folklor numunelerinin büyük ekseriyetini de Türk atasözleri ve meselleri teşkil etmektedir (Hacılar 2009: 18).Türk dili ve kültürü görüldüğü gibi Ahıska Türklerinin vazgeçilmez değeridir.

Vatanından uzak yaşayan bu halk, vatanına kavuşma hayalleri ile birtakım atasözleri de meydana getirmişlerdir. Bunların arasında şunları örnek olarak verebiliriz (Aliyeva 2001: 585):

Vatanı iştemiyan elini de iştemez (Vatanını arzulamayan halkını da istemez).

Vetene geldim imana geldim (Vatana geldim imana geldim).

Veten hesreti çekdim, gözlerime kan geldi (Vatana kavuştum, cesedime can geldi).

Bu ulusal atasözleri Ahıska Türklerinin çekmiş olduğu vatansızlık özlemini ortaya koyan en gerçekçi, kalıplaşmış hikmetli sözler olarak literatürdeki yerini almıştır. Bunun yanında Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Diline Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk'ünden geçen atasözleri de mevcuttur. Bu atasözleri çalışmamızın devamında anlamlarıyla ve Türkiye Türkçesi'ndeki kullanımlarıyla beraber verilecektir.

Atasözleri

Her dilde atasözleri bulunmaktadır. Atasözleri buldukları ulusun kültürel değerlerini devam ettiren hikmetli sözlerdir. Bu sözlerin kim tarafından ne zaman söylendikleri bilinmemektedir. "Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur (Alkayış 2013: 581)." Kısallıkları ve sadelikleri ile geçmiş dönemlerde yaşanmış olan gerçeklikleri bize anlatan bu sözler atalardan kalan hikmetli sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Atasözü kavramının Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığına bakacak olursak: "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte söz, darbimesel (Türkçe Sözlük 2005: 140)" şeklinde açıklandığını görürüz. Atasözü için ayrıca "İrsal-mesel" adlandırılması da yapılmaktadır.

Atasözü terimi için ayrıca: "Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir (Alkayış 2012: 8)." tanımı da yapılmaktadır.

"Atasözleri, ilk kullanılmaya başlandığı çağlardan bu yana aynı kalmayıp sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgeye, dilin gelişimine, medeniyete ve ağız özelliklerine göre çeşitli değişimlere uğramıştır. Her milletin ataları, kuşaktan kuşağa aktarılan birçok atasözü türetmiştir. Bu atasözlerinden bazıları güldürmekte, bazıları düşündürmekte, bazıları da öğüt ya da uyarı yoluyla bilgilendirmektedir (Alkayış 2009: 287)."

Türk atasözlerinin ilk izlerine Göktürk döneminden kalan Orhun Yazıtları'nda rastlanmaktadır. Fakat bu rastlayış çok az örnektir. Bu örnekler de tarih içinde değişerek, gelişerek ve yeni şekiller alarak günümüze kadar ulaşmıştır. Ohun Yazıtlarında geçen "Yuyka erkli tupulgalı uçsuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş. Yinçge yoğun bolsar üzgölük alp ermiş (Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş, ince yoğun olsa kırmaması zor imiş.) (Saraçbaşı & Minnetoğlu 2002: 7)." isimli atasözü günümüzde kullanılsa da bilinen en eski Türk atasözüdür. Tarihte gerçek manada

Türk atasözleri ilk olarak 1072-1074 (11. yy.) yılları arasında ünlü Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmut'un yazmış olduğu "Divânü Lügati't-Türk" isimli sözlükte 'sav' adıyla karşımıza çıkmaktadır. Divânü Lügati't-Tür'te 'sav' adıyla 268 civarı atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinin birçoğu günümüzde hiç değişmeden aynı şekilde standart Türkçede kullanılmaktadır. Divânü Lügati't-Türk'te "*Tag tagka kabuşmas, kişi kişiğe kabuşur* (Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur) (Bozkurt 2012: 453)", şeklinde geçen atasözü, standart Türkçede de "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur" şeklinde varlığını devam ettirmektedir. Bu atasözlerinin bazılarının küçük değişikliklere uğrayarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Divânü Lügati't-Türk'te "*Kurug yıgaç egilmes, qurmuş kiriş tügülmes* (Kuru ağaç eğilmez, gerilmiş yay bağlanmaz) (Bozkurt 2012: 160)" şeklinde geçen atasözü de standart Türkçeye küçük değişikliklere uğrayarak "Ağaç yaşken eğilir" şeklinde geçmiştir. Tüm bunların dışında Divânü Lügati't-Türk'te bulunan fakat günümüzde standart Türkçede yer almayan "*Ekki bogra egeşür ota kökegün yançılır* (İki boğa çarpışır aralarında gök sinek ezilir) (Bozkurt 2012: 237)" gibi atasözleri de vardır. Bu durum atasözlerinin geçmişten günümüze gelen uzun deneyim eserleri olduklarını göstermektedir. Bu deneyim eserleri de geçmişten günümüze gelirken değişmiş, gelişmiş, aynen kalmış veya yeni şekiller almıştır. Ama vermiş oldukları derin anlamlar her daim aynı kalmıştır.

Atasözlerine daha sonraki yıllarda yazılan Kitab-ı Atalar (1480), Dede Korkut Kitabı (XV. yüzyıl), Güvahi'nin Pendnamesi (VXI. yüzyıl) gibi birçok eserde de yer verildiği görülmektedir. Bu sayede Türk atasözleri de günümüze kadar ulaşmayı başarabilmiştir. Bu atasözlerinden bazı örnekler verecek olursak; Kitab-ı Atalar'da: "*Acıyan işek atdan geçer* ((Kayımçı-değnek yiyip sırtı) acıyan eşek (yürüyüşte, koşmada) atı geçer) (Saraçbaşı vd. 2002: 8)", Dede Korkut Kitabı'nda: "*Allah Allah dimeyince işler onmaz* (Allah Allah demeyince işler yolunda gitmez) (Saraçbaşı & Minnetoğlu 2002: 8)" ve Pendname'de: "*Kudurmuşdan tadanmış olur artuk* (Alışmış, kudurmuştan beterdir) (Güvahi 1983: 32)" örnekleri karşımıza çıkar. Her ne kadar sözlü kültür önemli kültürel değerleri Türkiye Türkçesi ağızlarına yüzyıllar boyunca taşımayı başarmış olsa da, yazıya aktarılmayan birçok kültürel değer maalesef yok olmuştur. Fakat günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarına atasözleri açısından bakarsak, standart Türkçede yer almayan birçok atasözü ağızlarda bulunmaktadır. Bunların içinde en dikkat çekenler ise, Divânü Lügati't-Türk'te görülen birçok atasözünün standart Türkçede bilinmemelerine rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmeleridir. Bu şekildeki atasözlerine Divânü Lügati't-Türk ile Gaziantep ve Bitlis ağızlarında görülen fakat Standart Türkiye Türkçesinde görülmeyen "İki koç kafası (başı) bir kazanda kaynamaz - Gaziantep ve Bitlis Ağızı (Aksoy vd. 2009: 141)", "İki koçnar bir aşaçta pışmas / İki koç başı bir tencerede pışmez - Divânü Lügati't-Türk (Bozkurt 2012:)" bu iki atasözü örnek olarak gösterilebilir. Bu durum bize kültürün yüzyıllar boyunca ağızdan ağıza taşındığını gösteren önemli kanıtlardandır.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi atasözleri ait olduğu milletin kültürünü, âdetlerini, yaşayış biçimini sonraki kuşaklara taşıyan hikmetli sözlerdir. Gerçek anlamlarının arkasında gizli olan derin anlamlarıyla insanlara önemli öğütler vermektedir. Atasözleri yer aldıkları dilin özelliklerini de yansıtırlar. Atasözlerinin önemli özellikleri vardır. "Atasözleri ulusal varlıklardır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki

taşırılar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Nitekim eski bir atasözü şöyle der: 'Atalar sözü Kur'an'a girmez, yanınca yelişür (birlikte koşup gider; ondan geri kalmaz)' Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıcıdır (Aksoy 2015: 15).” Atasözlerinin biçim ve kavramla ilgili diğer özellikleri aşağıdaki şekildedir (Aksoy 2015: 15-37 ; Saraçbaşı vd. 2002: 8-9 ; <http://www.dersimiz.com/bilimsel/Atasozu-Nedir-Ozellikleri-Nelerdir-17469.html>):

✓ Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine -aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamayacağı gibi, sözdiziminin biçimi de bozamaz. Böyle değiştirmeler yapılsa dahi ortaya çıkan söz –anlam değişme dahi- atalar sözü diye anılmaz. Örneğin:

Derdini saklayan derman bulamaz. Sözüdeki *derman* yerine *ilaç* denilemez.

✓ Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatırlar. Örneğin:

Dikensiz gül olmaz.

Taşıma su ile değirmen dönmez.

✓ Atasözlerinin çoğu bir, iki, cümledir. Daha uzun olanları azdır. Örneğin:

Görünen köy kılavuz istemez (Bir cümle).

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur (iki cümle).

✓ Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, tümcelerde en çok geniş zaman kipi, kimi vakit (öğüt olan atasözlerinde) emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır. Bunlarda da fili söylenmemiş olanlarda da, ya geniş zaman ya emir anlamı gizlidir. Örneğin:

Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış (Geçmiş zaman).

Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli (Gereklilik kipi).

İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa (Geniş Zaman anlamı var).

Zaman sana uymazsa sen zamana uy (Emir kipi).

Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az (Bildirme eki).

✓ Ahlak aşılarda ahlaklı olmayı öğütlerler. Örneğin:

Eğri otur, doğru söyle.

Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

✓ Sosyal olayların nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- yansızca bildiren atasözleri vardır. Örneğin:

Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer.

Minareyi çalan kılıfını hazırlar.

✓ Doğa olayların nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem sonucu olarak- yansızca bildiren atasözleri vardır. Örneğin:

Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.

Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden.

✓ Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri vardır. Örneğin:

Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

Mahkeme kadiya mülk değil.

✓ Atasözlerinin öğüt verme amacı vardır. Atasözleri bu özelliğiyle deyimlerden ayrılır. Örneğin:

Ayağını yorganına göre uzat.

Bugünkü işini yarına bırakma.

✓ Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri vardır.

Örneğin:

Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.

Korkunun ecele faydası olmaz.

✓ Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır. Örneğin:

Kızını dövmeyen dizini döver.

Bir kahvenin kırk yıl hatırı var.

✓ Kimi inanışları bildiren atasözleri vardır. Örneğin:

Akacak kan damarda durmaz.

Gelini ata bindirmişler, 'ya nasip' demiş.

✓ Pek çoğu mecazlıdır. Mecazsız olanlar da vardır. Örneğin:

İt ürür, kervan yürür. (Mecazlı)

Bugünün işini yarına bırakma. (Mecazsız)

✓ Çift yargılı olanlar vardır. Örneğin:

Oğlan dayıya, kız halaya çeker.

✓ Birkaç farklı biçimi olanlar vardır. Örneğin:

Eğreti ata binen tez iner.

Emanet ata binen tez iner.

El atına binen tez iner.

✓ Zıt anlamlı kullanımlar vardır. Örneğin:

Damlaya damlaya göl olur. (Olumlu)

Taşıma suyla değirmen dönmez. (Olumsuz)

✓ Bir atasözünü deyim olarak da kullanılır. Ancak deyimler genelde atasözünü olarak kullanılmazlar. Atasözleri gibi yargı bildiren bu tarz deyimleri atasözlerinden ayırmanın en önemli yolu yüklemelere getirilen eklerdir. Yargı bildiren atasözleri zaman kipleriyle oluşturulurken, yargı bildiren deyimler '-mak, -mek' ekleriyle oluşturulur. Örneğin:

Ne ekersen onu biçersin. (Atasözü) / *Ektiğini biçmek.* (Deyim)

✓ Atasözlerinde geçen sözcükler genellikle gerçek anlamları dışında kullanılır. Atasözleri ne kadar gerçekliklerden doğmuşsa da asıl anlatılmak istenen gerçek olayların arkasındaki derin anlamlardır. Örneğin:

Damlaya damlaya göl olur.

Sakla samanı, gelir zamanı.

Aşağıda Divânü Lügâtî't-Türk'ten Ahıska Türkleri yazılı ve sözlü diline geçen atasözlerini bulabilirsiniz. Aşağıda verilen atasözlerini seçerken aynı kökten çıktığını düşündüğümüz atasözleri üzerinde durmaya çalıştık. Aynı anlama gelen fakat tamamen farklı kelimelerle yapılan atasözlerini çalışmamıza dahil etmedik. Fakat özne konumundaki kelimenin aynı olduğu ve bunun sonucunda da anlatılmak istenen durumun aynı olduğu atasözlerini listemize dahil ettik. Bu özellikteki atasözlerini şekil özelliklerine göre “Birebir Aynı Olan Atasözleri”, “Hemen Hemen Aynı Olan Atasözleri”, “Benzerlikleri Fazla Olan Atasözleri” ve “Çıkış Noktaları Aynı Olsa da Aralarındaki Farklılıklar Fazla Olan Atasözleri” şeklinde dört başlık altında topladık. Bunu yaparken atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki kullanımını da verdik. Atasözlerinin tüm anlamlarını da açıklamaya çalıştık.

DİVÂNÜ LÜGATİ'T-TÜRK'TEN AHISKA TÜRKLERİ YAZILI VE SÖZLÜ DİLİNE GEÇEN ATASÖZLERİNİN ŞEKİL VE ANLAM ÖZELLİKLERİ

A.) Birebir Aynı Olan Atasözleri

1. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Ac ne yemez? Tox ne demez? (Aç ne yemez, tok ne demez) (Hacılı vd. 2001: 3)

Divânü Ligatî't-Türk: Aç ne yemes, toq ne temes (Aç ne yemez, tok ne demez) (Bozkurt 2012: 37)

Türkiye Türkçesi: Aç ne yemez, tok ne demez (Püsküllüoğlu 2012: 14)

Bu atasözü DLT'den günümüze hiç değişmeden gelen ender atasözlerinden biridir. Bu yönüyle kıymeti büyüktür. Özneden yükleme kadar içindeki öğelerin ne yeri ne de anlamı değişmemiştir. Ayrıca bünyesindeki kelimeler de aynı kalmıştır. Bu atasözü yoksul kişilerin bulduğu her şeyi iyi veya kötü demeden kabulleneceğini, zengin kişilerin ise her nimet de bir kusur bulacağını anlatır. Atasözünün de belirttiği gibi aç olan, fakir olan, yiyecek ekmeğe muhtaç olan kişiler bulduğu her şeyi yerler fakat tok olan en güzel şeyde bile bir kusur bulur ve gereksiz yere boş boş konuşur.

2. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Ev tanasından öküz olmaz (Ev danasından öküz olmaz) (Hacılı vd. 2001: 10)

Divânü Lügâtî't-Türk: Ewdeki buzagu öküz bolmas (Evdeki buzağıdan öküz olmaz) (Bozkurt 2012: 121)

Türkiye Türkçesi Ağzıları: Evdeki buzağı öküz olmaz (Samsun ve Kırşehir Ağzı) (Aksoy 2009: 118) / Ev danası öküz olmaz (Artvin, Amasya, Kayseri ve Sivas Ağzıları) (Aksoy 2009: 118)

Bu atasözü de DLT'den Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'ne hem şekil hem de anlam yönünden hiç değişmeden gelen az sayıdaki atasözünden biridir. DLT'de ve Türkiye Türkçesi Ağzıları'nın bir bölümünde “buzagu (buzağı)” şeklinde geçen kelime Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi Ağzıları'nın başka bir bölümünde “dana” şeklinde kullanılmıştır. Fakat “dana” ve “buzagu (buzağı)” kelimeleri

aynı varlığa yani ineğin yavrusuna dendiği için anlam yönünden herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Fakat atasözü “buzağı” şeklindeki kullanımıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Bu atasözleri kullanıldıkları yerlerde, erdem ve onur bakımından yükseğe çıkan insanların yetiştikleri yerde veya ailelerinin gözünde hâlâ çocuk olarak görüldüklerini anlatmak için kullanılır. Kısacası bir insan lisans eğitiminden profesörlüğe kadar aynı yerde görev yaparsa hâlâ oranın lisans öğrencisi gibi görülür.

B.) Hemen Hemen Aynı Olan Atasözleri

3. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Dereyi görmeden pachayı sivama (Dereyi görmeden paçayı sıvama) (<http://ahiskali.7li.ru/viewtopic.php?id=9>)

Divânü Lügati't-Türk: Suw körmekiñçe etük tartma (Suyu görmeden çizmelerini çıkartma) (Bozkurt 2012: 469)

Türkiye Türkçesi: Dereyi görmeden paçayı sıvama (<http://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/D-05/Atasozu/dereyi-gormeden-pacayi-sivama/>)

Bu atasözlerinin çıkış noktası DLT'dir. Üç atasözünün de asıl anlatmak istediği durum hiçbir şeyin garantisi olmadığı için aceleci davranmanın insana zarar verebileceğidir. İnsan aceleci davranmaktan kaçınmalı ve dikkatli olmalıdır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'nde “paçayı sıvamak” ile anlatılan durum, DLT'de “çizmeyi çıkartmak” durumu ile anlatılmıştır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'nde “dere” ile anlatılan kelime, DLT'de “su” ile anlatılmıştır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'ndeki atasözü hem şekil hem de anlam itibarıyla yüzde yüz DLT'deki atasözü ile aynıdır.

4. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Ətinen dırnax arasına girme (Et ile tırnak arasına girilmez) (Hacılı vd. 2001: 10)

Divânü Lügati't-Türk: Etlı tırnaklı edhirmes (Et tırnaktan ayrılmaz) (Atalay I. Cilt 1998: 177)

Türkiye Türkçesi: Et tırnaktan ayrılmaz (Püsküllüoğlu 2012: 83) / Etle tırnak arasına girilmez (Püsküllüoğlu 2012: 82)

Bu atasözleri, birbirine çok yakın olan insanların, akrabaların veya ailelerin aralarında herhangi bir anlaşmazlık da olsa birbirlerinden asla kopamayacaklarını anlatır. Bu nedenle birbirlerine et ve tırnak gibi bağlı olan insanların aralarına girmemek gerektiğini öğütler. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'ndeki iki farklı kullanımın da çıkış noktası kesinlikle DLT'dir. Hem şekil hem anlam hem de olayın anlatıldığı kelimeler aynıdır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde “et ile tırnak arasına girme” şeklinde verilen öğüt, DLT'de “et ile tırnağın birbirinden ayırlamayacağı” şeklinde verilmektedir. Bu atasözü de diğerleri gibi DLT'den Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesine geçen atasözlerindedir.

5. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Kesər kendi sapını yonmaz (Keser kendi sapını yontmaz-kesmez) (Hacılı vd. 2001: 13)

Divânü Lügati't-Türk: Neçe yitig biçek erse öz sapın yonumas (Bıçak ne kadar keskin olursa olsun kendi sapını yontamaz-kesemez) (Bozkurt 2012: 97)

Türkiye Türkçesi: Balta sapını yonamaz (Aksoy 2015; 179)

Bu üç atasözünün de anlatmak istediği aynı şeydir. Ahıska ağzındaki ve Türkiye Türkçesindeki kullanımlar köken olarak DLT'e dayanmaktadır. Ahıska Türkleri yazılı ve sözlü dilinde "keser", Türkiye Türkçesinde "balta" DLT'te de "bıçak" sapı ile anlatılmak istenen, kişinin başkalarının işlerini ne denli ustaca yapsa da kendi işlerinde aynı ustalığı gösteremediğidir. Ayrıca bir kişinin bazı işlerde yardıma ihtiyaç duyduğu da anlatılmak istenmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde kullanılan "Terzi kendi söküğünü dikemez" atasözü de yukarıdaki atasözleriyle aynı anlama gelmektedir. Bu atasözleri hem şekil hem de anlam olarak hemen hemen aynıdır.

6. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Quri gaşix ağız yırtar (Kuru kaşık ağız yırtar) (Hacılı vd. 2001: 7) / Köti sözi qulax ardi et (Kötü sözü kulak ardi et, iştme çünkü kötü söz kulağa fayda vermez) (Hacılı vd. 2001: 13)

Divânü Lügâti't-Türk: Kurug kaşug ağızka yaramas, kurug söz kulakka yakışmas (Kuru kaşık ağıza faydasızdır, kuru söz kulağa lüzumsuzdur.) (Bozkurt 2012: 335)

Divânü Lügâti't-Türk'te birleşik cümle olarak tek şekilde kullanılan bu atasözü, Ahıska Türkleri yazılı ve sözlü dilinde iki farklı atasözü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Ahıska yazılı ve sözlü dilindeki iki kullanım da hem şekil hem de anlam olarak DLT'teki kullanımın birebir aynıdır. Bu atasözleri; nasıl içinde yemek olmayan kuru kaşık ağza zarar verdiği için ağza sokulmaması gerekiyorsa; içinde bilgi olmayan ve insanların işine yaramayan ve de insanlara zarar verecek olan sözlerin duyulsa dahi işitilmemesi gerektiğini anlatmaktadır. Çünkü yararsız kötü sözün insana hiçbir faydası yoktur.

C.) Benzerlikleri Fazla Olan Atasözleri

7. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: İyilik et daş altına koy baluh görmezse halik görür (İyilik et taşın altına koy, balık görmezse halik görür) (<http://www.ahıska.org.tr/?p=368>) / Eylik et ki eylik göräsın (İyilik yap ki iyilik göresin) (Hacılı vd. 2001: 9)

Divânü Lügâti't-Türk: Eygülükni suw ayakında kemiş başında tile (İyilik et suya at, pınarında dile bulursun) (Bozkurt 2012: 221)

Türkiye Türkçesi: İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir (Aksoy 2015: 336)

Bu atasözleri insanlar veya diğer canlılar için yapılan iyiliğin önemini anlatırlar. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'ndeki kullanımın kökeninin DLT'den geldiği açıkça görülmektedir. Hepsinin öznesi "iyilik" in bir kenara konulmasıdır. Ahıska azılı ve sözlü dili ile Türkiye Türkçesi'ndeki şekiller hemen hemen aynıdır. Ahıska yazılı ve sözlü dilinde de, DLT'de de anlatılmak istenen "iyilik" kavramı su, deniz ve taş altı gibi kelimelerle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu atasözü yaptığın iyiliği bir kenara koy, gerekirse suya veya denize at gün gelir o iyiliği bir bilen olur, hatta o iyilik gizli kalmaz ve su yüzüne çıkarak herkes tarafından görülür demektedir.

8. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Adam adi ile tanınur (İnsan yaptığı güzel işlerle tanınır, ölüp gitse de adı baki kalır) (Hacılı vd. 2001: 1)

Divânü Lügâti't-Türk: Edgü er süñüki erir atı qalır (İyi kişinin kemiği erir adı kalır) (Bozkurt 2012; 443) / Yalnuq oğlu yogadur edgü atı qalır (Kişi oğlu yok olur, ölür, iyi ise adı kalır) (Bozkurt 2012; 594)

Türkiye Türkçesi: At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır (Püsküllüoğlu 2012: 33)

Üçü de birbirinin farklı varyantları olan bu atasözlerinin hepsinin de çıkış noktası yapılan iyi işler üzerinedir. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesine Divânü Lügâti't-Türk'ten geldiği düşünülen bu atasözü, insanın ölüp gitse de yaptığı iyi işlerin baki kalacağını anlatmaktadır. Hem DLT hem Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili hem de Türkiye Türkçesi'ndeki kullanımların ortak çıkış noktası kişinin adının baki kalmasıdır. Özellikle Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilindeki kullanım, Divânü Lügâti't-Türk'teki kullanıma çok daha yakındır.

9. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Deveden büyük fil var (Deveden büyük fil var) (Hacılı vd. 2001: 8)

Divânü Lügâti't-Türk: Tewe bedük erse mayakı bedük ermes (Deve büyük ise tersi, dışkısı büyük olmaz) (Bozkurt 2012: 263)

Türkiye Türkçesi: Deveden büyük fil var (Saraçbaşı vd. 2002: 142)

Bu atasözlerinin çıkış noktası DLT olarak görülmektedir. Deve Türk atasözlerinde kullanılan öznelerden biridir. Atasözü DLT'de de biraz farklı olarak "Deve büyük olsa da deveden çıkan pislik büyük olmaz" şeklinde kullanılmıştır. Fakat atasözünün hem DLT'de hem Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde hem de Türkiye Türkçesi'nde asıl anlatılmak istenen insanların kendisini çok büyük görmemeleridir. Büyüklük bazen senin yanında köle olarak gördüğün kişiye, bazen de küçümsediğin başka insanlara yaraşır. DLT'den günümüze gelirken atasözünde değişen tek özellik, DLT'de "dışkı" ile anlatılan kavramın Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'nde "fil" ile anlatılmasıdır. Ama anlatılmak istenen derin anlam hepsinde "deve" üzerinden anlatılmaktadır. Bu yönleriyle atasözleri ortaktır.

10. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Tatlı dil yılanı deşğinden çıkarur (Tatlı dil yılanı deşilmiş olan yatağından çıkarır) (Hacılı vd. 2001: 18) / Buğda – ætmegin yoxise, tatlı dilin olsun (Buğdaydan ekmeğın yoxsa, tatlı dilin olsun) (Hacılı vd. 2001: 4)

Divânü Lügâti't-Türk: Sawın sagrakka tegir (Tatlı dil ile (beylerin içtiği) kadehe erişilir) (Bozkurt 2012: 391) / Tılın tergike tegir (Tatlı dil ile kurulu sofraya ulaşılır) (Bozkurt 2012: 487)

Türkiye Türkçesi: Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır (Püsküllüoğlu 2012: 169) / Tatlı söz can azığı, acı söz baş kazığı (Püsküllüoğlu 2012: 169)

Bu atasözlerinde de görüldüğü üzere Türkçe'de tatlı dilin önemini konu alan birçok hikmetli söz vardır. Türk atasözlerinin derli toplu olarak ilk yer aldığı DLT'den Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesine doğru tatlı dilin önemini belirten atasözlerinin yolculuğu devam etmiştir. Tatlı dil ile ilgili DLT'de 2, Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde 2, Türkiye Türkçesi'nde de 2 atasözü olmak üzere toplam 6 atasözü tespit edilmiştir. Bu sayı bu manada en çok atasözünün tatlı dil ile ilgili olduğunu gösterir. Bu atasözlerinin hepsinin amacı tatlı dil ile insanın açamayacağı kapı olmadığını göstermektir. Türklerin tatlı dile verdiği önemi de gösteren bu atasözleri ile kişiye çok zararlı olan diğer kişilerin bile imana gelebileceği anlatılmaktadır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi'nde insana en zararlı hayvanlardan biri olan yılan üzerinden anlatılmak istenen derin anlam, DLT'de tatlı dil ile beylerin sahip olabileceği kadeh ve hazır sofraya ile

anlatılmaktadır. Tüm bu atasözlerinin hepsinin öznesi tatlı dildir ve bu atasözlerinde insanların yetkinliklerini başkalarına konuşarak göstermeleri öğütlenmektedir.

11. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Yaz çışından bəlli, kız gardaşından (Yaz ayının gelişı kış ayından bellidir, kız çocuğu da erkek kardeşinden bellidir) (Hacılı vd. 2001: 11)

Divânü Lügati't-Türk: Küz keligi yāyın belgūlūg (Güz (Sonbahar) mevsiminin gelişı yaydan (Yaz mevsimi) bellidir.) (Bozkurt 2012: 617)

Türkiye Türkçesi: Perşembenin gelişı çarşambadan bellidir (Püsküllüoğlu 2012: 150)

Bu atasözü, bir başka olayın nasıl sonuçlanacağının veya nasıl oluşacağının ondan önce sonuçlanan olayın sunucundan belli olduğunu anlatmak için kullanılır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilindeki kullanımın DLT'den geldiği aşikardır. Çünkü ikisinde de anlatılmak istenen derin anlam mevsimler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Mevsimler içinde de özellikle “yay” (yaz) mevsimi etkin durumdadır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde DLT'den farklı olarak birleşik yapılı cümle kullanılmıştır. İkinci cümle de “kız kardeşinden” kısmı yer almaktadır. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilindeki kullanımın, DLT'den tek farkı da budur. Fakat Türkiye Türkçesi'nde bu kullanımın bire bir benzeri yoktur. Biz de burada sadece anlam yönünden benzerlik olan atasözüne yer verdik.

D.) Çıkış Noktaları Aynı Olsa da Aralarındaki Farklılıkları Fazla Olan Atasözleri

12. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Başxasının gaşuğınan qarın doymaz (Başkasının kaşığıyla karın doymaz) (Hacılı vd. 2001: 5) / Başxasının çaruğun gayən tez açınur (Başkasının ayakkabısını giyenin ayakkabısı çabuk yırtılır) (Hacılı vd. 2001: 4)

Divânü Lügati't-Türk: Adhın kişi nengi neñ sanmas (Başkasının malı mal sayılmaz) (Atalay 1998: 98)

Türkiye Türkçesi: Eğreti (El atına) ata binen tez iner (Püsküllüoğlu 2012: 75)

Bu atasözlerinin Türkiye Türkçesinde şekil olarak olmasa da anlam olarak karşılığı vardır. Türkiye Türkçesi'ndeki kullanım şekil olarak olmasa da anlam olarak DLT'den gelmektedir. Fakat Ahıska yazılı ve sözlü dilinde iki farklı versiyonda kullanılan bu atasözünün geliş noktası muhakkak ki Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lügati't-Türk'üdür. Ahıska yazılı ve sözlü dilinde, DLT'den farklı olarak, “çarık” ve “kaşık” kelimeleri üzerinden kullanılan bu atasözleri; insanların başkasının malına güvenerek iş yapmamaları gerektiğini, kendilerinin olmayan malların ilk fırsatta ellerinden gideceğini anlatmak istemektedir. Kişi kendisinin olmayan mala güvenmemelidir.

13. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Qari yüzli adamnan (kişiden), adam yüzli qaridən əlhəzə (Kadın yüzlü adamdan, erkek yüzlü kadın daha üstündür) (Hacılı vd.: 6)

Divânü Lügati't-Türk: Yablak tillig begden kerü yalñus tul yeg (Kötü dilli adamdan, yalnız yaşayan dul kadın daha iyidir) (Bozkurt 2012: 523)

Bu iki atasözünün Türkiye Türkçesinde tam bir karşılığı yoktur. Ahıska yazılı ve sözlü dilinde “dille, sözle” ilgili bir ibare geçmese de bu iki atasözünün de çıkış noktası aynıdır. Ahıska ağzındaki kullanımın kökeni Divânü Lügati't-Türk olmalıdır. Bu atasözleri erkeğin erdemli olması gerektiğini ve kadınlar gibi her şeyi konuşmaması

gerektiğini anlatmaktadır. Yalnız yaşayan dul kadın veya erkek yaradılışlı diğer kadınlar da, kadın yaradılışlı olan ve ağız şirk dolu olan erkeklerden daha üstündür.

14. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili İki qarılı evdē dirlüx olmaz (İki kadınlı (kuma) evde huzur olmaz) (Hacılı vd. 2001: 11)

Divânü Lügati't-Türk: Küninig küline tegü yağı (Kuma kumanın küllerine dahi düşmandır) (Bozkurt 2012: 254)

Türkiye Türkçesi: İki karılı bitten, iki analı sütten ölür (Aksoy 2015: 322) / İki karılı evde toz diz boyu olur (<http://atasozum.com/atasozu/iki+kar%C4%B1%C4%B1+evde+toz+diz+boyu+olur>)

Bu atasözleri genel olarak bir erkeğin iki kez evlenmesi ve bunun sonucunda da iki kadının da aynı evde yaşaması üzerine oluşturulmuştur. Özellikle Ahıska yazılı ve sözlü dilindeki ile DLT'deki kullanımlar hem şekil hem de anlam olarak birbirlerine çok yakındırlar. Türkiye Türkçesindeki kullanımlar genel olarak iki başlılığın kötü sonuçlar vermesi durumunu anlatmak için kumalık üzerine kurulmuştur. Fakat Ahıska yazılı ve sözlü dilindeki ile DLT'teki kullanımlar, kumaların birbirlerinin pislüğünü dahi sevmediğini ve bunun sonucunda da ikisinin düşmanlığının evin huzuruna zarar verdiğini anlatmak üzere oluşturulmuştur. Bu atasözleri sonuç itibariyle birden fazla evliliğin kötü sonuçlarını anlatmak üzere oluşturulmuşlardır.

15. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Söz bir qulax iki (Söz birdir, kulak iki tanedir) (Hacılı vd. 2001: 18)

Divânü Lügati't-Türk: Er sözi bir eyer köki üç (Er kişinin sözü bir, eyerin bağı üç olur) (Bozkurt 2012: 237)

Türkiye Türkçesi Ağızları: Er gözünden, yiğit sözünden belli olur (Ereğli/Konya ve Alanya/Antalya Ağızları) (Aksoy 2009: 113)

Bu atasözünün Türkiye Türkçesi standart dilinde net olarak bir karşılığı yoktur. Fakat Konya ve Antalya ağzında atasözünün yakın anlamlı bir karşılığı vardır. Bu atasözü er (erkek) kişinin, yiğit kişinin sözünün net ve doğru olması gerektiğini anlatır. DLT'deki kullanım erkeğin sözünün içinde yozlaşmış hiçbir şey olmayacak şekilde bir olması gerektiği ve bu yönüyle eyere benzemesi gerektiği üzerinde durur. Çünkü eyerde üç bağ vardır ve eyere bir bağ daha eklenirse eyer kırılır. Tam tersi durumda eyerden bir bağ çıkarılırsa eyer zayıflar ve insanları taşımaz. Bu durum eyer de üç bağ olmasının zorunluluğunu anlatır. Aynı şekilde erkeğin sözü de kesin ve net olmalıdır ki insanlara zarar vermesin. Aynı şekilde Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde de “er” kelimesi yer almasa da anlatılmak istenen doğru ve net sözün bir olduğudur. Bu doğru ve net sözün insanda yer alan iki kulak kadar su geçirmez bir gerçek olduğunu ortaya koyar. Doğru ve net söz birdir ve onu iki kulakla dinleyip öğrenmek önemlidir.

16. Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili: Yolundan çıkan tez yorulur (Yolundan çıkan çabuk yorulur) (Hacılı vd. 2001: 12)

Divânü Lügati't-Türk: Neçe munduz erse eş edgü, nece eğri erse yol edgü (Ne kadar budala da olsa bir yoldaş (eş) iyidir, ne kadar eğri, uzun da olsa bir yol iyidir) (Bozkurt 2012: 267)

Türkiye Türkçesi: Yoldan (yol ile) giden yorulmaz (Aksoy 2015: 478)

Hem Türkiye Türkçesi hem de Ahıska yazılı ve sözlü dilindeki atasözleri birbirlerine hem şekil hem anlam olarak çok fazla benzemektedir. Bu iki atasözünün de geliş noktasına bakarsak, köklerinin DLT'deki "Ne kadar eğri ve uzun olsa da yol iyidir" kalıbından geldiği aşikârdır. Çünkü bu üç atasözünde de bilinen yoldan gitmenin önemi üzerinde durulmaktadır. Çünkü yola giden er ya da geç bir şekilde varmak istediği yere varacağı fakat doğru yoldan ayrılan insanın bu yolculukta kaybolabileceği üzerinde durulmaktadır. Çünkü doğru yol insanı bir şekilde doğru hedefe ulaştıracaktır. Ahıska yazılı ve sözlü dilindeki kullanım, günümüzde kullanım itibariyle DLT'deki biçiminden uzaklaşmış olsa da anlatılmak istenen mesaj itibariyle ve bu mesajın yol üzerinden el alınması itibariyle DLT'deki kullanımla ortak kökten doğmuştur. Ayrıca DLT'deki kullanımda yalnız yola çıkmamak gerektiği yani yol arkadaşının ne kadar önemli olduğu üzerinde de durulmaktadır.

SONUÇ

Atasözlerinin yazılı ve sözlü dilimizdeki zengin ve bir o kadar da etkileyici kullanımına DLT'den günümüze değin fazlasıyla rastlamaktayız. Bu etkinlik DLT'de tespit edilen 268 atasözü ile yazılı dildeki yerini almıştır. DLT'den sonraki birçok eserde de birçok atasözü kullanımı tespit edilmiştir. Günümüzde aynı şekilde Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kökeni Eski Türkçeye dayanan birçok atasözü mevcuttur. Bazıları ise zaman içindeki yaşanmışlıkların ve tecrübelerin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bunların neticesinde bir gerçek var ki Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde de bu atasözü etkinliği fazlasıyla devam etmiştir. Kendi vatanından sürgüne gönderilen bir millet olan Ahıska Türkleri gittikleri yerlerde asimile olmayarak kendi kültür ve değerlerine bağlı kalmışlardır.

Bu çalışmamızda Ahıska ağzının Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Artvin ilinin Ardanuç, Artvin Merkez, Yusufeli, Şavşat ilçeleri, Ardahan'ın Posof yöresi ile büyük ölçüde paralel, Erzurum'un Çoruh ırmağı ve kollarındaki yerleşim birimleri ile pek çok özellik bakımından ortak, bazı hususlarda ise Doğu Karadeniz ağızları ile de ortaklaşan yönere sahip olduğunu gördük. Bu manada Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinin Türkiye Türkçesinin bir kolu olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Atasözlerinin kullanımına baktığımız zaman da Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili ile Türkiye Türkçesi standart dilinin veya ağızlarının fazlasıyla ortaklaşan yanlarının olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamız neticesinde Türk dilinin ilk sözlüğü unvanını elinde bulunduran 942 yıllık Divânü Lügâti't-Türk'teki 268 atasözünden bazılarının aynen Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde devam ettirildiğini, bazılarının ufak bazı değişikliklere uğratarak devam ettirildiğini, bazılarının anlatılmak istenen durumu anlatan özne konumundaki varlığı anlatan kelime üzerinden devam ettirildiğini, bazılarının ise Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde kullanılmadığını gördük. Çalışmamızda sadece aynı kelimeler üzerinden yapılmasının neticesinde aynı anlamlara gelen 16 ortak atasözü tespit ettik. Bu atasözlerinin aynı manalara gelen anlamlarını hem DLT, hem Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili hem de Türkiye Türkçesini baz alarak açıklamaya çalıştık. Bu atasözlerinden 2 tanesi herhangi bir değişikliğe uğramadan "Birebir Aynı Olan Atasözleri" başlığı altında varlığını devam ettirmektedir. "Aç ne yemez, tok ne demez" atasözü sadece geniş zamanın olmuş eki "-maz, -mez" in sonundaki "s"- "z"

değişimi ile varlığını aynen Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde devam ettirirken, “Evdaki buzağı/dana öküz olmaz” atasözü de sadece “buzağı” ve “dana” kelimelerinin yer değiştirmeleriyle varlığını aynen devam ettirmiştir. Bu iki atasözü bu manada önemlidir. Diğer atasözlerine baktığımız zaman 4 tanesinin “Hemen Hemen Aynı Olan Atasözleri” başlığı altında toplandığını, 5 tanesinin “Benzerlikleri Fazla Olan Atasözleri” başlığı altında ve diğer 5 tanesinin de “Çıkış Noktaları Aynı Olsa da Farklılıkları Fazla Olan Atasözleri” başlığı altında toplandığını tespit ettik. Fakat bu 4 kategoride ele aldığımız atasözlerinin şekil olarak kategorilere ayrılmasına rağmen anlam yönünden bire bir aynı olarak varlıklarını devam ettirdiklerini gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz.

Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Fakat Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dili Türkiye Türkçesinin bir koludur ve özellikleri açısından Türkiye Türkçesine çok yakındır. Gürcistan sınırları içinde olan bir bölge de olsa gösterdiği özellikler bakımından Türkiye'nin bir şehri konumundadır. Bu çalışmamız da bize açık şekilde Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinin diğer ulusların dillerinden etkilenmediğini ve Türk kültürünün dil zenginlerini her açıdan yaşatmaya devam ettiğini göstermiştir. Bunun en net örneği Türk dilinin ilk sözlüğü konumundaki Divânü Lügâti't-Türk'te yer alan 16 atasözünün hâlâ toplumsal hayatta kullanılmaya devam edilmesidir. Ayrıca Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde tespit edemediğimiz atasözlerinin olabileceğini düşünürsek DLT ile Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde ortak olan daha fazla atasözünün olabileceği bir gerçektir. Ayrıca anlam/kavram yönünden bakarsak DLT ile Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Dilinde ortak atasözü sayısı çok daha fazladır. Ahıska Türkleriyle alakalı yapılacak çalışmalarının artması bölge açısından önemli bir kazanç olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2012). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- AKSOY, Ömer Asım (2009). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 4. Baskı.
- AKSOY, Ömer Asım (2015). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- ALİYEVA, Minara (2011). Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:12, ss. 585-590.
- ALKAYIŞ, M. Fatih (2009). Dini İçerikli Atasözleri Üzerine, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:27, Kış, s. 287-292.
- ALKAYIŞ, M. Fatih (2012). *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Öncü Kitap.
- ALKAYIŞ, M. Fatih (2013). Adıyaman Yöresi Atasözleri ve Deyimlerinde Gelin-Kaynana İlişkisi ve Evlilik Konusu, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer, p. 579-594, ANKARA-TURKEY.
- ATALAY, Besim (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BULUT, Serdar (2013). Türkiye Türkçesi Ağzları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter, p.1129-1149, ANKARA-TURKEY.

- DEMİRAY, Erdiñ (2012). Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer, p. 877-885, ANKARA-TURKEY.
- ERDEM, Mehmet Dursun – BÖLÜK, Ramazan (2011). Kaş (Antalya) Ağzı Özellikleri Üzerine, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter, p. 406-447, ANKARA-TURKEY.
- ERDEM, Mehmet Dursun vd. (2009). Türkoğlu Ağzı (Kahramanmaraş Ağzıları-1), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall, p. 2522-2565, ANKARA-TURKEY.
- ERDEM, Mehmet Dursun (2013). Ağzı Sözlükçülüğü Üzerine, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/95 Fall, p. 95-102, ANKARA-TURKEY.
- GÜLENSOY, Tuncer ve Ercan ALKAYA (2011). *Türkiye Türkçesi Ağzıları Bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNŞEN, Ahmet (2006). *Divânü Lügati't-Türk'teki Savların Cümle Yapısı*, I. Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı (9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir) -Bildiriler-, (Editörler: Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin), C. III, Ankara: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yay., ss. 1041-1054.
- HACILAR, Valeh (2009). Gürcü Kaynaklarında Türk Atasözü ve Deyimleri, *Bizim Ahıska Dergisi*, ss. 18-19.
- HACILI, Asif ve Aydın POLADOĞLU (2001). *Ahıska Türk Folkloru*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- İLHAN, Nadir (2008). Divanu Lügati't-Türk'ten Gaziantep Ağzına Atasözleri, *Akpınar Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt Yıl: 3, Sayı: 18, ss. 4-9, Kasım-Aralık.
- KARAHAN, Leyla (1996). *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MAHMUD, Kaşgarlı (2012). *Divânü Lügat-it – Türk, Türk Dili Divanı*, (Haz.: Fuat Bozkurt), Eğitim Yayınevi, Konya.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2012). *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul ve İbrahim MİNNETOĞLU (2002). *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- YAVUZ, Serdar (2013). Divânü Lügâti't-Türk'teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Karşılıkları, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:17, Sayı:56, Yaz, s. 345-360.
- YAVUZ, Serdar (2013). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- YAVUZ, Serdar ve Burak Telli (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağzılarında Geçen İki-kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:15, 6/3, ss. 376-402.
- ZEYREK, Yunus (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara.
- <http://www.dersimiz.com/bilimsel/Atasozu-Nedir-Ozellikleri-Nelerdir-17469.html>

